

**CENTRUM VOOR
SOCIAL WORK/
DE HORST
AMERSFOORT**

HORSTCAHIER 30

HOE ANDERS MAG DE ANDER ZIJN?

Symposium bij het afscheid van Obertha Holwerda

**MAARTEN VAN DER LINDE
JANNEKE VAN MENS-VERHULST
JOSEE ROTHUIZEN**

HORSTCAHIER 30

HOE ANDERS MAG DE ANDER ZIJN?

Symposium bij het afscheid van Obertha Holwerda

**MAARTEN VAN DER LINDE
JANNEKE VAN MENS-VERHULST
JOSEE ROTHUIZEN**

Hogeschool Utrecht
Centrum voor Social Work/ De Horst
Amersfoort

Maart 2007

Prijs € 5,00

INHOUD

- 3 Voorwoord**
Maarten van der Linde
- 5 Diversiteitsdenken onmisbaar voor de hulpverlening**
In gesprek met Obertha Holwerda
- 9 Het vals plat van het diversiteitsdenken**
Janneke van Mens-Verhulst
- 29 Hoe anders mag de ander zijn?**
Verkenningen op het snijvlak van gender en seksuele diversiteit
Josee Rothuizen
- 42 Over de auteurs**
- 43 Horstcahiers**
- 44 Colofon**

VOORWOORD

'Ik heb zorgen over de intolerantie ten aanzien van homoseksualiteit. Vergis je niet, er is weer intolerantie; het is nooit weggeweest, maar het neemt weer toe. Studenten die vragen hebben over hun coming-out hebben het veel moeilijker dan jij je kunt voorstellen. Ik merk het hier op de hogeschool, maar ook in de hulpverlening zie ik het gebeuren. Ik wil dat daar aandacht voor is, en dat we er wat aan doen.

Een ander punt waarvan ik vind dat daar aandacht voor nodig is, is het brede diversiteitsdenken. Diversiteit is veel breder dan man/vrouw of uit welk land je komt. Het gaat ook om klasse, leeftijd, cultuur, seksuele diversiteit, geloof, aanleg. En hoe die elkaar beïnvloeden. Er zijn de afgelopen jaren nieuwe inzichten ontwikkeld. Denk maar aan het 'Kruispunt-denken'. Dat moet allemaal in het nieuwe curriculum doorwerken. Bij mijn afscheid wil ik dat daar aandacht aan wordt besteed.'

Dat waren in het najaar van 2006 de zorgen en wensen van docente maatschappelijk werk Obertha Holwerda, toen we plannen maakten voor het afscheid van haar en vier andere docenten van ISW/ De Horst en Hogeschool Utrecht. Uit het overleg van toen is voortgekomen dat we de mogelijkheid zouden onderzoeken om bij haar afscheid een symposium te organiseren rond diversiteit, gender en seksuele diversiteit.

Uit dit Horstcahier blijkt dat dit gelukt is. Bij Obertha's afscheid is op 30 maart 2007 een symposium georganiseerd, over de zorgen en vragen die zij formuleerde. Het symposium was druk bezocht door studenten en oud-studenten, collega's en oud-collega's, familie, vrienden en bekenden vanuit werkveld en hogeschool.

De eerste spreker was Janneke van Mens-Verhulst, oud-docent van Obertha bij haar studie andragogieek en later hoogleraar 'Theorie en praktijk van de Vrouwengezondheidszorg'.

De tweede spreker was Josee Rothuizen, jarenlang werkzaam bij Schorer als hulpverlener en trainer, en per 1 april 2007 stafmedewerker van COC Nederland.

Aan het eerste deel van Obertha's wens is gehoor gegeven. Nu nog het tweede deel: dat deze inzichten en kennis een plaats krijgen in het nieuwe curriculum. Het verspreiden en bestuderen van dit boekje kan daar een inspirerende bijdrage aan leveren.

Maarten van der Linde

'DIVERSITEITSDENKEN ONMISBAAR VOOR DE HULPVERLENING'

In gesprek met Obertha Holwerda

Obertha Holwerda (1944) werkte ruim 25 jaar in de opleiding MWD en in de verschillende leerroutes – als docente en was ook altijd in de weer met andere taken zoals coördinatie van de onderwijsontwikkeling van Vrouwen en Welzijn, coördinatie van het tweede jaar deeltijd MWD. Ze was lid van de MR en van de examencommissie. Ze heeft zich geprofileerd als een vasthoudend (Friezin!) pleiter voor aandacht voor de specifieke positie van vrouwen, en aandacht voor de specifieke positie van lesbo/homo cliënten in de hulpverlening. Vandaaruit pleit zij voor het brede diversiteitsdenken.

Zonder opleiding groepsleidster... veel geleerd!

Obertha groeide op in Sneek, in een gereformeerd middenstandsgesin. Haar vader had een eigen timmer- en aannemersbedrijf. Na de MULO werkte zij twee jaar in een boekwinkel en twee jaar op kantoor. Wie toen – als dochter – het huis uit wilde, koos voor de verpleging of het inrichtingswerk. Daar woonde je immers intern en dat was voor de ouders een hele geruststelling.

Haar eerste baan in de sociale sector werd groepsleidster in een gesloten inrichting voor zeer moeilijk opvoedbare meisjes, in Groningen. Obertha: 'Ik was twintig en zo groen als gras. Het voordeel is dat je onbevangen bent. Ik heb daar ontzettend veel geleerd.' Obertha haalde haar diploma's Kinderbescherming, en wilde verder naar HBO MWD op de Groningse Academie waar de befaamde Marie Kamphuis ('Mejuffrouw Kamphuis') toen nog de scepter zwaaide. Obertha werd ontvangen door Kamphuis *herself*, maar het schoolse programma schrok haar zo af, dat zij er vanaf zag in Groningen de opleiding te volgen.

Werk in de vrouwenhulpverlening, actief in het COC

Obertha verhuisde in 1969 naar Utrecht, ging aan het werk als groepsleidster bij werkende en studerende meisjes en bereidde zich intussen voor op het toelatingsexamen voor de opleiding maatschappelijk

werk, ze slaagde en begon met de opleiding van de Nijenburg (net als De Horst onderdeel van het Instituut voor Social Work van de HU), toen tijdelijk gevestigd in de consistoriekamer van de Gereformeerde Kerk hoek Maliebaan/Burg. Reigerstraat (sinds lang afgebroken).

Het was in die tijd niet moeilijk een betaalde baan in het maatschappelijk werk te vinden, het werd het Algemeen Maatschappelijk Werk (Amersfoort). Op die werkplek werd de basis gelegd voor haar interesse in de vrouwenhulpverlening. Obertha kwam in aanraking met vrouwen die na een gestrand huwelijk niet wisten wie ze waren, dit gaf veel stof tot nadenken en praten. Ondertussen was Obertha ook actief geworden in de werkgroep konsult (hulpverlening en ondersteuning voor mensen die vragen hadden in het kader van homoseksualiteit), de werkgroep voorlichting en de werkgroep kerken van het C.O.C.

Andragologie studeren

'Na de Nijenburg had ik het idee dat ik nog veel te weinig wist over de hulpverlening, vooral van de achtergrond van methodieken. Ik wil de verder studeren en dat werd andragologie aan de Utrechtse universiteit. Ik richtte me op de Vrouwenstudies. Maar die werkgroep lag moeilijk binnen het instituut: je mocht je er wel in verdiepen maar je kreeg er geen honorering voor. Het werd nog gezien als een hobby. Dit betekende veel ongehonoreerd werk. Ik vond het moeilijk te kiezen tussen de studierichting maatschappelijk werk en vorming. Ik vond dat je ze niet los van elkaar kon zien en deed ze dus allebei. Ik studeerde af in twee richtingen: Maatschappelijk Werk en Vormingswerk.

Mijn afstudeeronderzoeken gingen allebei over vrouwen:

1. Bewustwordingsprocessen van jong volwassen vrouwen met twee jonge kinderen en
2. Hulpverlening aan en voor lesbische vrouwen. In 1980 kreeg ik mijn doctoraalbul.'

Om tijdens de laatste vier jaar van de studie in haar onderhoud te voorzien werkte Obertha in een verpleeghuis en in een verzorgingshuis. De eerste onderwijsbaan was trainer sociale vaardigheden bij Academie Diedenoort in Wageningen, de opleiding voor Toegepaste Huishoudwetenschappen (tegenwoordig ook gevestigd in Amersfoort op de Berkenweg: Instituut voor Facility Management).

De Horst: feminisering van het curriculum

Met haar ervaring en deskundigheid opgedaan in de vrouwenhulpverlening en de homo/lesbo-emancipatiebeweging èn onderwijservaring werd Obertha in 1981 aangenomen bij Academie de Horst. Obertha: 'Daar waren sinds 1977 binnen MWD en CMV vrouwengroepen ontstaan en er werd hard gewerkt aan *feminisering* van het curriculum.'

Ik voelde mij als een vis in het water. Hevige discussies werden er gevoerd over een gefeminiseerde opleiding met of zonder mannen. Ik hoorde bij de groep die een aparte opleiding voor vrouwen voorstond, een plek waar vrouwen konden studeren en discussiëren over taboe onderwerpen zoals incest, verslaving, fysiek en psychisch geweld, het lesbisch bestaan e.a. Ik vond het belangrijk dat De Horst deze vrouwen een veilige plek bood. Lesbische vrouwen kwamen naar De Horst en maakten voor het eerst van hun leven mee dat ze in een lesgroep niet in de minderheid waren. Hulpverlening aan lesbische vrouwen kwam op het lesrooster te staan. Dat was uniek in Nederland en nog niet eerder vertoond. Vrouwen leerden hun ervaring om te zetten in ervaringsdeskundigheid. Het waren bijzonder kundige vrouwen die in die tijd afstudeerden.'

Integratie van de deskundigheid van de vrouwenhulpverlening

Helaas – zo vindt Obertha nog altijd - begon de tijd van de integratie. Begin jaren negentig werd in heel Nederland de specifieke deskundigheid van de vrouwenhulpverlening geïntegreerd in de algemene instellingen. Met als gevolg dat er veel verloren ging. Ook op De Horst werden de leerroutes Multi-etnisch Welzijnswerk, Vrouwen en Welzijn en Theologie en Maatschappij opgeheven.

Aandacht voor intercultureel werken, levensbeschouwing en spiritualiteit, gender en diversiteit werden 'speerpunten' voor alle opleidingen. Maar als dergelijke speerpunten niet meer verankerd zijn in een team of afdeling, wordt het een zaak van individuele docenten om die koers vast te houden. Want leidinggevenden vlogen in en uit, en nieuwe onderwijsvisies volgden elkaar snel op.

Brussel, Trans-act, diversiteitsdenken

Gelukkig kwamen er initiatieven van "buiten". Obertha: 'Er kwam een initiatief vanuit Brussel om een Europese module *Gender in social work* te ontwikkelen. Vanuit Nederland deed ik hier aan mee; na verloop van tijd verscheen deze module in boekvorm. Een ander initiatief kwam via Trans-act zij stimuleerden het onderwijs om zich bezig te houden met genderspecifieke hulpverlening en hulpverlening na geweld, hier was ik ook actief.'

Het diversiteitsdenken deed haar intree. Obertha: 'Dit boeide mij direct, het sloot aan bij mijn ervaring in de bondgenotengroepen, maar het ging ook verder en leek en lijkt veel nieuwe mogelijkheden in zich te hebben, vooral ook omdat gender er een onderdeel van is.' Mede aan Obertha's vasthoudendheid is het te danken dat diversiteitsdenken en gender in het onderwijs een plaats heeft. Obertha waakt over het curriculum – overigens over meer dan diversiteit, ook de

beroepsethiek heeft haar aandacht. Zorgen heeft zij over de intolerantie ten aanzien van homoseksualiteit, zij hoopt dat door dit symposium het onderwerp weer op een positieve manier de aandacht krijgt.

Janneke van Mens-Verhulst

HET VALS PLAT VAN HET DIVERSITEITSDENKEN

Opgedragen aan Obertha Holwerda, hoedster van de diversiteit.

VALS PLAT

‘Vals plat’ is een term uit de wielersport. Letterlijk betekent het ‘ogenschijnlijk horizontaal’ en is het een beschrijving van de weg die wel vlak – dus gemakkelijk – lijkt, maar in de praktijk toch een gemeen stijgingspercentage vertoont. Dat ‘vals’ ook verraderlijk betekent, is in dit verband dus mooi meegenomen.

Ook het ‘vals plat’ in het diversiteitsdenken verwijst naar die dubbele betekenis. Aan de ene kant de reductie van de complexiteit waar diversiteit in werkelijkheid voor staat. Veel beleidsdragers, managers en agogen plegen zich daarin te vergissen. Aan de andere kant de schade en teleurstelling die onterechte verplattung van de complexiteit teweeg brengt. Beide punten zal ik hier verder uitwerken om te eindigen met een oproep voor een diversiteitsbestendig curriculum.

Verschrikkelijke vereenvoudigingen

Dikwijls wordt diversiteit in één adem gebruikt met ‘multicultureel’. Daarbij is diversiteit dan deel van het probleem en multiculturaliteit deel van de oplossing. Bij nadere beschouwing blijkt multicultureel dan te staan voor een niet-westerse nationaliteit, al of niet gecombineerd met een gekleurde huid.

Aldus wordt diversiteit op meerdere manieren verplat. Ten eerste haalt men van alle mogelijke belangrijke maatschappelijke verschil-categorieën alleen de etniciteit naar voren. Andere categorieën, zoals gender, leeftijd, klasse en seksuele voorkeur, blijven ‘in de kast’; alsof ze er in dit kader niet toe doen. Ten tweede perkt men die etniciteit meteen in tot een cultureel fenomeen: alsof er geen sociale posities en netwerken, communicatiepatronen, psychische processen en lichamelijke aspecten mee gemoeid zijn. Ten derde suggereert men met het woord ‘multi’cultureel dat culturen los van elkaar staan; dat cultuur, evenals etniciteit, een óf-óf kwestie zou zijn. Dat maakt het moeilijk zo niet onvoorstelbaar dat je tegelijkertijd deel uitmaakt van én de Nederlandse

én de Marokkaans en/of Turkse cultuur. Wee de gemengde huwelijken, dus! Ten vierde wekt de greep naar multiculturaliteit de illusie van een snelle en eenmalige oplossing, terwijl diversiteit een kwestie van blijvende zorg is. Tot slot valt op dat er zelden aandacht is voor de machtsverhoudingen die aan het diversiteitsvraagstuk zijn verbonden. Het probleem lijkt zich altijd bij een 'andere partij' voor te doen, terwijl de eigen cultuur, nationaliteit en huidskleur als vanzelfsprekend en onproblematisch verschijnen.

COMPLEXITEIT IN BEELD

Over de manier waarop je over maatschappelijke verschillen kunt nadenken, is gedurende de afgelopen decennia in vrouwenstudies veel kennis ontwikkeld. Al heel lang lopen er debatten over het denken over verschillen en het denken over macht. Hoewel er duidelijk Franse invloeden aanwezig zijn, is het meeste hiervan via de Angelsaksische kanalen tot ons gekomen.

In de volgende paragrafen presenteer ik de belangrijkste inzichten in de vorm van twee aparte verhalen, al zal blijken dat het ene verhaal het andere nodig heeft om verteld te kunnen worden. Uiteindelijk vat ik ze samen om daarmee de complexiteit van diversiteit te schetsen.

Denken over verschillen

De gelaagdheid van sekse

Al in 1972 introduceerde de sociologe Ann Oakley het onderscheid tussen sekse en gender. Daarbij stond sekse voor de biologische en gender voor de sociaal-culturele kant – of 'laag'. Sindsdien is dit onderscheid een inspiratiebron gebleken voor vele professionals en wetenschappers. Want mede dankzij Oakley's conceptuele vernieuwing groeide het besef van de veelheid aan processen die onder de oude term 'sekse' schuil gingen (Tonkens, 1998).

De genderkant werd al gauw verder onderverdeeld in een psychische, sociale en symbolische laag, maar ook andere indelingsvarianten kwamen in omloop. Welke lagen aandacht verdienden, bleek mede een kwestie van context te zijn. De vrouwenbeweging richtte zich vooral op de sociale en persoonlijke lagen van gender, want daarin hoopte men de gewenste emancipatorische ontwikkelingen te bewerkstelligen. De biologische laag leek toen nog onveranderlijk, dus oninteressant. Die mening hebben we later, met het oprukken van anticonceptietechnieken, plastische chirurgie, hormoonbehandelingen enzovoorts moeten herzien. Hulpverlenende professionals onder-

scheiden al snel een relationele ofwel communicatieve laag. Daarin speelt zich immers het interpersoonlijke contact af en veel van de directe interventies: al of niet rolbevestigend, discriminerend of juist roldoorbrekend.

Parallel aan het sekse-genderonderscheid ging men ook voor andere verschilcategorieën differentiëren in lagen. Onder andere tussen ras en etniciteit; biologische, mentale en sociale leeftijd; en tussen seksuele aanleg en bestaanswijzen.

Verschilspiralen

Geleidelijk ontstond het inzicht dat zowel sekse als gender worden 'gedaan' (*doing gender*) en verdiepte men zich in hoe dat gebeurt (West & Zimmerman, 1992). Cultureel gezien is er de zogenoemde articulatie van sekseverschillen: mensen worden ingedeeld in mannen en vrouwen op grond van overeenkomsten en verschillen – waarbij anatomische kenmerken een sleutelrol vervullen. Aan die lichamen worden verschillende betekenissen toegekend, zoals kracht en gespierdheid aan mannen, zachtheid en vruchtbaarheid aan vrouwen. Tevens worden lichamen beschouwd als dragers van – bijvoorbeeld – de eer van het vaderland of van de familie.

Op basis van dergelijke categorisering en betekenisverleningen vindt er een toewijzing van maatschappelijke posities plaats. Traditioneel lagen die in Nederland voor mannen in de openbare sfeer en voor vrouwen in de privé-sfeer (met reproductieve en zorgtaken), waarbij 'mannenposities' qua status en beloning een hogere waardering genoten – en genieten – dan het klassieke vrouwenwerk.

In socialisatieprocessen maken jongens en meisjes zich zowel de waarden en normen als de vaardigheden en gedragspatronen eigen die noodzakelijk en wenselijk zijn om te participeren in de bestaande sociale man/vrouwstructuren. Die overdracht gebeurt zowel bewust als onbewust, door ouders, *peer groups*, scholen, kerken, sportverenigingen, massamedia, enzovoorts. Daarbij gaat het om allerlei leerprocessen: imitatie van en identificatie met belangrijke anderen naast internalisatie van heersende denkbeelden, onder andere uitmondend in cognities over wat de eigen waarde, vermogens en mogelijkheden zouden zijn ofwel een zelfbeeld.

Het in elkaar grijpen van al die wordingsprocessen levert een verschilspiraal op, die door Alice Schwarzer ooit is getypeerd als 'het kleine verschil met de grote gevolgen'.

Dergelijke verschilspiralen lieten zich ook voor de andere verschilcategorieën reconstrueren. Zo zijn er onder andere specifieke modellen ontwikkeld voor de identiteitsvorming van zwarten en lesbiennes

(Salazar & Abrams, 2005). Maar in het gewone leven worden de verschillspiralen dikwijls afgedempt, omdat we als mensen niet in een monocultuur leven – en er dus ook andere invloeden binnenkomen. Denk alleen al aan meisjes die aan de wereld van hun broers deelnemen en vice versa; en aan homo's die meestal temidden van hetero's opgroeien – waardoor ze ook over het gedragsrepertoire van de 'andere' groep beschikken.

De constructie van 'de ander'

In koloniale en vrouwenstudies is veel nagedacht over 'de ander'. Ook de ander komt via verschillspiralen tot leven, zo is de conclusie. Culturele en sociale uitsluiting spelen daarin een belangrijke rol. Als iemand (waarneembaar) afwijkt van de mensen die het voor het zeggen hebben – de geprivilegieerden –, kan z/hij om die reden worden uitgesloten van allerlei machtsmiddelen en (voor)rechten – waaronder soms ook volwaardig burgerschap. Daarmee wordt z/hij een 'ander'; een vreemdeling. Die ander kan een vrouw zijn of een gekleurde persoon of een bejaarde, maar het is zelden een witte man – tenzij homoseksueel of met een lichamelijke handicap.

Deze 'ander' ziet zich geconfronteerd met een negatieve beeldvorming en discriminatie. Dit vloeit voort uit de neiging van geprivilegieerden om degenen die niet op hen lijken (in uiterlijk, opleiding, geloof, land van herkomst en/of seksuele oriëntatie) als lager en minderwaardig te beschouwen – qua lichaamskracht, intellectuele vermogens, zelf-beheersing enzovoorts.

'De ander' krijgt bovendien de bewijslast van het tegendeel naar zich toegeschoven. Die is echter moeilijk te leveren, want geprivilegieerden zien hun (dichotome) schema's van wat normaal en goed is en hun stereotiepen liever niet in de war gebracht. In plaats van het realiteitsgehalte van hun verwachtingen te onderzoeken, zijn ze doorgaans geneigd de uitzonderingen op hun verwachtingen te negeren of te pathologiseren. En dankzij hun relatief machtige positie kunnen ze zich zo (blijven) opstellen. In het dominante vertoog blijft 'de ander' dus onzichtbaar of marginaal terwijl diens eigen vertoog niet wordt gehoord en erkend. Zo worden niet alleen sekse-, generationele, gezondheids- en etnische tegenstellingen in stand gehouden.

Deze maatschappelijke in- en uitsluitingsprocessen weerspiegelen zich ten gevolge van de internalisatie-, identificatie- en socialisatieprocessen echter ook in de psychische make-up. Resultaat is dat ieder mens in zichzelf ook 'anderen' meedraagt, in de zin van buitengesloten of afgesplitste delen ('de vreemdeling in onszelf'). Om daarmee om te gaan, moet z/hij strategieën ontwikkelen.

Wie zich bijvoorbeeld als man ingedeeld weet, heeft zich te verhouden tot mannelijkheids coderingen en moet 'vrouwelijke' gedragingen of gevoelens onderdrukken als hij sociaal respect wil oogsten en zijn zelfrespect niet in gevaar wil brengen. Wie als vrouw toch het mannelijke in zichzelf toelaat, zal tegelijkertijd ook moeten voldoen aan de belangrijkste vrouwelijkheids coderingen. Anders betaalt ze daarvoor al gauw het gelag – enerzijds door gevoelens van schuld en schaamte; anderzijds door het uitblijven van het respect dat mannen voor hetzelfde gedrag deelachtig wordt. Evenzo moeten we leren omgaan met de oudere of de jongere, de hetero- of de homokant in onszelf. Gemengd gehuwden, sociale stijgers en dalers, afvalligen en bekeerlingen komen vaak veel bewuster voor deze keuzes te staan.

Geïnternaliseerde onderdrukking en overheersing

Gail Pheterson (1982), die midden jaren zeventig de principes van de radicale therapie naar Nederland bracht, introduceerde hier de begrippen geïnternaliseerde onderdrukking en overheersing. Met geïnternaliseerde overheersing wordt bedoeld dat de leden van dominante groepen de in hun groep aanwezige vooroordelen tegen 'anderen' hebben verinnerlijkt en aanvaard. Dit uit zich in gevoelens van meerderwaardigheid, normaliteit en zelfingenomenheid – van mannen tegenover vrouwen, witten tegenover zwarten, heteroseksuelen tegenover lesbiennes.

Geïnternaliseerde onderdrukking beschrijft eenzelfde verinnerlijking en aanvaarding van vooroordelen van de dominante cultuur tegen de leden van minderheden, maar nu door de leden van de onderdrukte groep. Die internalisatie kan zich openbaren in zelfhaat, teruggetrokkenheid, minderwaardigheidsgevoelens, berusting, isolement, machteloosheid en ook nog dankbaarheid 'omdat men niettemin mag bestaan'.

Vanuit de (vrouwen)hulpverlening interesseerde men zich zowel voor de internalisatie- als de socialisatieprocessen. Door daarin te interveniëren, hoopte men de verschilspiralen die de man-vrouwongelijkheid in stand hielden te onderbreken.

Combinaties van verschilcategorieën

Rond 1990 brandde de discussie los over de combinatie van verschilcategorieën. Dit gebeurde onder aanvoering van zwarte wetenschappers als rechtsgeleerde Kimberlé Crenshaw (1989; 1991) en sociologe Patricia Collins (1991; 1998). Dit leidde tot het intersectionaliteits- of kruispuntdenken.

Lange tijd was over sociale verschilcategorieën gedacht als een stapel

met één verschil aan de top (óf gender óf etniciteit óf seksualiteit) of als een radiaal met één verschil in het centrum. Nu werd die voorstelling van zaken ingeruild voor een kruispunt van verschillen die gelijktijdig werkzaam zijn. Dat wil zeggen dat gender altijd gepaard gaat met een etnische situering en etniciteit altijd is gegendered. De verschilcategorïeën werden ook wel als assen of differentielijnen aangeduid.

Daarbij hebben de grondlegsters er steeds de nadruk op gelegd dat de verschilcategorïeën constructies van en voor maatschappelijke ordeningsprincipes zijn en als zodanig altijd gepaard zullen gaan met onderdrukking. Zij kozen voor een systemische optiek en richtten zich vooral op de onderdrukking door sociale structuren en (juridische) vertogen.

Psychologen als Ann Phoenix (1999) hebben het idee van verwevenheid tussen sociale categorïeën in de vorm van een gelijktijdige en wederzijdse beïnvloeding uitgewerkt naar de kant van de identiteitsvorming. Daarmee breidden zij het idee van 'doing gender' uit tot de andere verschilcategorïeën waaruit een persoon zelf van moment tot moment zijn of haar mix samenstelt. In die optiek maakt ieder mens uit de hem of haar aangereikte maatschappelijke ordening en de daaraan gekoppelde waarderings als het ware een selectie die z/hij als 'eigen' beschouwt. Daarmee positioneert, gedraagt en waardeert z/hij zichzelf aan de hand van de beschikbare sociale categorïeën. Dit is de constructionistische optiek in het intersectioneel denken.

Natuurlijk bestond het idee dat mensen deel-identiteiten hebben al langer. Nieuw – en verhelderend voor de complexiteit van diversiteit – is echter dat het intersectionaliteitskader zowel verwevenheid en dynamiek van de identiteitslijnen als persoonlijke agency veronderstelt. In deze optiek is identiteit niet iets dat uitsluitend stoelt op wat je krijgt toegekend door anderen, maar ook een proces van zelfconstructie. En in dat proces kan iemand tot op zekere hoogte 'spelen' met de persoonlijke kenmerken en statu-elementen die zij of hij voorhanden heeft. Resultaat van dat spel met verschilcategorïeën is dan geen optelsom, maar een vermenigvuldiging of wel 'product'.

Door de factoren waaruit zo'n product of identiteit is samengesteld, wordt het mogelijk de verschillen te erkennen en tegelijkertijd daar doorheen de overeenkomsten te zien; en de overeenkomsten te erkennen en tegelijkertijd daar doorheen de verschillen te zien (Schuringa, 2001). Dus zwarte en witte vrouwen die dezelfde seksuele voorkeur hebben. Of lesbische en heteroseksuele vrouwen die dezelfde leeftijdsdiscriminatie ondervinden.

In Nederland hebben Gloria Wekker en Helma Lutz (2001) het kruispuntdenken geïntroduceerd met het beeld van een caleidoscoop.

Daarmee accentueerden zij, beter dan dat met het woord 'kruispunt' lukt, dat identiteit een product in verandering is. Mijn of uw huidige identiteit hoeft niet gelijk te zijn aan die uit het verleden of in de toekomst. Voor hulpverleners impliceren deze inzichten dat ze zeer terughoudend moeten zijn met het toekennen van een identiteit aan cliënten en collega's. Beter kunnen ze navraag doen naar hun zelfdefinitie. Bovendien komen door deze inzichten schijnbaar vanzelfsprekende categorisering en verwijzingen van cliënten ter discussie te staan: wil een oudere Marokkaanse vrouw worden ingedeeld bij een vrouwen-groep, een Marokkaanse groep of een groep van oudere vrouwen? (Van Mens-Verhulst en Van Bavel, 2006). Voelt ze zich wel thuis bij een jonge Marokkaanse hulpverleenster?

Ook voorheen vanzelfsprekend geachte solidariteiten en bondgenootschappen verliezen hun vanzelfsprekendheid. Ik kom daar in de paragraaf 'bondgenootschappen' op terug.

Denken over macht

Onderdrukking in soorten

In dezelfde periode waarin de verschilddenksters hun theorieën ontvouwen, hebben andere wetenschappers zich beziggehouden met het ontrafelen van machtsdynamiek. Zo heeft Iris Young (1990) vijf soorten vrouwelijke onderdrukking onderscheiden. Daarmee volgde ze de opvatting van Foucault dat macht niet altijd een eigenaar heeft maar ook kan huizen in structuren en vertogen. Ze preciseerde dat vrouwen niet alleen konden lijden onder direct fysiek en psychisch geweld maar ook onder culturele uitsluiting, sociale marginalisering, economische uitbuiting en gebrek aan respect ten gevolge van taal-dominantie en expertise. En dat allemaal in meer of mindere mate. Onderdrukking was dus geen kwestie van alles of niets, maar kende variatie en gradaties. (Zie ook Van Mens-Verhulst, 1996)

Nu was theoretisch verklaard waarom 'onderdrukking' van vrouwen – het vertrekpunt van de tweede feministische golf – een veel te ongenueanceerd uitgangspunt is. Immers, je kunt als vrouw minder rechten hebben, maar wel tot de hoogste klasse behoren, met de daarbij behorende privileges. Je kunt als man, ook als witte man, wel vanzelfsprekend toegang krijgen tot de disco of door de douane komen, maar toch gemarginaliseerd zijn in je vriendenkring – bijvoorbeeld door werkloosheid. Kortom: macht is alomtegenwoordig, maar niet overal op dezelfde wijze. En onderdrukking in het ene domein kan samengaan met privilegering elders.

In het verlengde hiervan kreeg men ook een scherper zicht op de differentiatie *binnen* onderdrukte groepen – dus tussen minder en

meer geprivilegieerde vrouwen van allerlei pluimage. De macht van de vanzelfsprekendheid, die Komter in 1985 bij mannen had geconstateerd, bleek ook binnen de vrouwengelederen te zijn uitgeoefend.

Relationele en positieve macht

Er zijn nog andere belangrijke inzichten aan Foucault ontleend, namelijk dat macht niet eenzijdig maar relationeel is en dat macht ook positieve kanten heeft.

Het eerste betekent dat macht in wederkerigheid tot stand komt: verzet is ook deelname aan de macht en zelfs een bekrachtiging ervan. Het tweede betekent dat je met macht ook waardevolle dingen tot stand kan brengen, zoals orde scheppen in chaos, kracht ten toon spreiden, acties organiseren en tegenstructuren in het leven roepen. Kortom, emanciperen.

Bondgenootschappen

Al in 1982 verscheen een artikel van psychologe Gail Pheterson waarin zij verslag deed van haar project 'Bondgenootschap en bevrijding'. Dit project had ten doel grotere zichtbaarheid en macht te geven aan onder andere zwarte respectievelijk joodse respectievelijk lesbische vrouwen. Daarbij ging het haar niet zo zeer om de solidariteit – als de vanzelfsprekend geachte verbondenheid en respect tussen mensen met een overeenkomstige identiteit. Zij was juist geïnteresseerd in de mogelijkheden voor bondgenootschap. Dat wil zeggen het besef van, respect voor en betrokkenheid bij mensen met verwante belangen maar met een 'andere' identiteit; een die in bepaalde essentiële opzichten (zoals huidskleur, etniciteit en seksuele oriëntatie) *verschilt*.

Bondgenootschap betekent iets anders voor de geprivilegieerde dan voor de geminoriseerde¹ groepen, was haar uitgangspunt. Voor de dominante groepen zou bondgenootschap een proces van humanisering inhouden waarin ze macht en hulpbronnen delen met die 'anderen' in de samenleving om structuren tot stand te brengen die de behoeften en belangen van alle mensen gelijkelijk dienen. Voor onderdrukte groepen zou het de *bereidheid* impliceren met de dominante groepen *samen te strijden* voor het recht op een gelijk aandeel in macht en machtsbronnen. Met experimenteel samengestelde werkgroepen probeerde zij erachter te komen of en hoe zulke bondgenootschappen mogelijk waren. (Een van de deelnemers aan dit project was Obertha.)

Anno 2007 zijn Pheterson's bevindingen nog steeds interessant, want herkenbaar. Ik noem er slechts enkele. In de eerste plaats bleek er geen vanzelfsprekende identificatie en solidariteit te zijn binnen de groepen van zwarte, joodse en lesbische vrouwen. Joodse vrouwen die de jodenvervolging hadden meegemaakt, hadden soms moeite zich te identificeren met hen die dat niet hadden. Hetzelfde speelde

tussen zwarte vrouwen die in Nederland waren geboren of in een 'derde wereld'-land; en tussen lesbische vrouwen die 'altijd' lesbisch waren geweest ten opzichte van de voorheen getrouwde heteroseksuelen. Ook bleek men intern onderscheid te maken tussen echte en minder echte onderdrukten: 'echt' waren degenen die de hevigste discriminatie en vervolging hadden ondervonden.

In de tweede plaats bleken de vrouwen uit de dominante groepen hun bevoorrechte status niet cadeau te krijgen. Voortdurend waren ze druk met het wegdrücken en verbergen van die kanten van hun identiteit die tot buitensluiting konden leiden. Dat manifesteerde zich in uitspraken als 'Ik kan niet verhullen dat ik een vrouw ben, maar ik kan net doen of ik bij de "boys" hoor, en pas mezelf zijn als ik thuis ben'. 'Als blanke kan ik van iedere club lid worden, als ik maar niet laat blijken dat ik joods ben'. 'Ik kan het in mijn beroep ver brengen, als ze maar nooit ontdekken dat ik lesbisch ben'. Hun dominantie was dus te danken aan zelf-onderdrukking. Verder had men in de dominante groepen de neiging de dominante positie te ontkennen ten overstaan van de onderdrukte groep. 'Ik ben weliswaar wit, maar opgegroeid tussen zwarten.' 'Ik ben niet joods, maar ook nooit christen geweest.' 'Ik ben heteroseksueel, maar vrij ook met vrouwen.'

In de derde plaats bleek dat er voor de bondgenootschappen ook veel intrapersoonlijk werk moest worden verzet. Terwijl witte vrouwen moesten leren geen ontschuldiging te zoeken bij de zwarte vrouwen maar racisme vanuit eigen belangen autonoom te bestrijden, moesten zwarte vrouwen een manier vinden om hun kwaadheid om te zetten in actie en groepsenergie. Joodse en niet-joodse vrouwen ontdekten dat ze eerst zelf een sterke eigen identiteit moesten ontwikkelen voordat ze elkaar wederzijds konden bevestigen. Heteroseksuele vrouwen moesten zich ervan bewust worden dat ook achter hun leefwijze een keuze schuilging en voor die keuze verantwoording nemen; lesbische vrouwen moesten de stap maken van een uitdagende houding naar zelfbevestiging om zo de 'illegaliteit' van hun lesbisch-zijn op te heffen. Algemeener gesteld: vrouwen uit de onderdrukte groepen moesten hun angst, schaamte en teruggetrokkenheid overwinnen. Vrouwen uit de dominante groepen moesten hun zelfingenomenheid kwijtraken, maar ook hun vervreemding van 'het andere' in zichzelf en hun angst voor het verliezen van privileges.

Privilegering

Al in 1989 heeft Peggy McIntosh een lijst opgesteld met zestig uitspraken om witte mensen bewust te maken van hun bevoorrechte positie. Hieronder volgt er een achttal, in verkorte vorm.²

a) Desgewenst kan ik het zo regelen dat ik het grootste deel van mijn

- tijd in gezelschap van mensen met mijn eigen etniciteit vertoef.
- b) Als ik moet verhuizen, heb ik vrije toegang tot de wijk die ik me financieel kan veroorloven en waar ik zou willen wonen.
 - c) Ik kan de televisie aanzetten of de krant opslaan en zien dat de mensen van mijn etniciteit volop vertegenwoordigd zijn – op positieve wijze.
 - d) Ik kan er van op aan dat mijn kinderen leer materiaal krijgen waaruit blijkt dat hun etniciteit bestaat.
 - e) Ik kan met volle mond praten – of me anderszins ‘onbeschaafd’ gedragen – zonder dat anderen dat aan mijn etnische herkomst toeschrijven.
 - f) Ik kan de regering bekritisieren – en vertellen wat me daarin beangstigt – zonder meteen als een culturele buitenstaander te worden gezien.
 - g) Ik kan pleisters, gehoorapparaten, panty’s enzovoorts kopen in een kleur die redelijk bij mijn huid past.
 - h) Ik voel me welkom en ‘normaal’ in het openbare leven (institutioneel en sociaal).

Het is interessant op deze lijst te variëren door het woord etniciteit of huid te vervangen door gender, seksuele oriëntatie of een andere verschilcategorie. Dan blijkt al snel welke verschillen er tussen de assen van verschil zijn.

De complexiteit van diversiteit: een samenvatting

Met het intersectionaliteitskader lijkt diversiteit in zijn volle complexiteit in beeld gebracht. Dit heeft als voordeel dat er veel meer benoembaar en zichtbaar is. Bijvoorbeeld:

- a) De gelaagdheid verheldert dat verschillen of overeenkomsten op de ene laag niet altijd samengaan met verschillen op de andere laag. Ook attendeert ze op de variatie binnen verschilcategorieën. Wie biologisch jong is, kan psychisch al ouder zijn; wie sociaal gesproken wit is, kan zich ‘zwart voelen’, en omgekeerd.
- b) De dynamiek in en wisselwerking tussen de lagen maakt de variatie in levenslopen begrijpelijker. Opgroeien als meisje in de jaren vijftig of in de jaren negentig betekent andere biologische mogelijkheden: anticonceptie enerzijds, vruchtbaarheidsbehandelingen anderzijds. Maar ook andere toekomstbeelden: huisvrouw en moeder worden respectievelijk jezelf realiseren en eventueel worstelen met ‘de combinatie’ van kinderen en werk.
- c) De veronderstelde intersectionaliteit van verschilcategorieën laat zien hoe identiteitsvorming een spel is van overeenkomsten en verschillen, op meerdere lagen en assen (differentiële lijnen). En met

alle spanningen en tegenstrijdigheden vandie, bijvoorbeeld als je – als vrouw – vindt baas te zijn van je eigen lijf en leven maar als gelovige dat toch niet kunt verenigen met abortus; of met het toegeven aan je lesbisch verlangen.

- d) De machtsbewustheid, mits dynamisch opgevat, belicht de mix van onderdrukking en privilegering die er in mensenlevens speelt. Tevens helpt ze te ontdekken welke actoren er betrokken zijn bij het articuleren en in stand houden van verschilcategorieën: variërend van wetgevers en religieuze autoriteiten tot de leidsters van de kinderopvang.

In een eerdere publicatie heb ik deze complexe opvatting van diversiteit als interplex, intersectioneel en radicaal getypeerd (Van Mens-Verhulst, 2003).

SCHADELIJK PLAT

Uit het voorgaande is duidelijk hoe complex diversiteit is en hoe die complexiteit op vele manieren kan worden verplat. Overigens heb ik geen bezwaar tegen reductie. Wie handelend wil optreden, kan bij tijd en wijle niet zonder.

Wat ik jammer vind, is die dat reducties vaak onbewust plaats vinden. Daardoor ontbreekt er een afweging van de voor- en nadelen en kunnen ook schadelijke of verwarrende verplattingen gewoon 'door-zieken'. Ik geef hieronder een aantal voorbeelden.

Etniciteit en cultuur worden gedachteloos door elkaar gebruikt. Dat doet zowel etniciteit als cultuur tekort. Etniciteit, omdat de andere lagen worden genegeerd. Cultuur, omdat het exclusief verbonden wordt met etniciteit en de culturele lagen in gender, klasse, leeftijd en seksuele oriëntatie daardoor onbelicht blijven. De term 'multi- of interculturalisatie' bezorgt me zelfs een dubbele teleurstelling: door de toespitsing op de culturele laag en daarbij nog de beperking tot etniciteit. Om die sluipende verplating te vermijden, prefereer ik het gebruik van het begrippenpaar 'gender en etniciteit' in plaats van 'gender en cultuur'.

Diversiteit wordt gereduceerd tot het in beeld brengen van verschillen, waarbij men voorbijgaat aan overeenkomsten. Daarmee gaan kostbare aanknopingspunten voor bondgenootschap verloren, zowel bij matching van hulpverleners en cliënten als bij de samenstelling van groepen. Dit leidt ook tot een weinig flexibel doelgroepsdenken.

Diversiteit wordt verengd tot de relatief onschuldige processen van identiteitsvorming, terwijl sociale ongelijkheid en de daarmee verbonden machtsdynamiek onbesproken en ongeanalyseerd blijven. Dit is een valkuil waar professionals in educatie en hulpverlening nogal eens in trappen, ook als ze de intersectionaliteitsbenadering van diversiteit een warm hart toedragen.

Machtsanalyses worden, als ze plaats vinden, beperkt tot de onderdrukten ofwel geminoriseerden. Hiermee gaat men voorbij aan de – positieve en negatieve – invloeden uit de omgeving. Dat valt me bijvoorbeeld vaak op in discussies over het glazen plafond. Wordt de minderheid dan ook nog uitsluitend als slachtoffer voorgesteld, zonder stil te staan bij de aanwezige kracht, dan lijken al gauw reddingsacties geboden.

Intussen blijft buiten beeld welk aandeel geprivilegieerden hebben in het ontstaan en in stand houden van de machtsverhoudingen. Dit voorbijgaan aan wederzijdsheid en verschilspiralen kan het agogische werk op meerdere manieren hinderen. Hulpverlenenden, die door hun professionele status toch tenminste als gedeeltelijk geprivilegieerd zijn te beschouwen, ontwikkelen hierdoor geen zicht op de manier waarop hun eigen habitus soms problemen continueert. Ze onderkennen bijvoorbeeld niet hoe ze met hun eventuele angsten en schuldgevoelens ten opzichte van het 'andere' dat de cliënt representeert en met hun neiging om beschermend en overrijverig op te treden een vrije exploratie in de weg staan (Van Mens-Verhulst, 1996). Evenmin beseffen ze hoe ze met hun vooringenomen duidingen – bijvoorbeeld van eerwraak als horende bij een bepaalde cultuur – de getroffen voortijdig opsluiten in een etnisch kader en haar of hem beletten zelf de betekenissen te onderzoeken. Het ontgaat hen dat ze als representanten van bepaalde dominante verschilcategorieën niet alleen cliënten maar ook collega's op geminoriseerde posities kunnen afschrikken (Burman, 2004; 2005). Uit het onderwijs komen al geluiden dat homoseksuele leerkrachten weer in de kast kruipen. Hoe is dat eigenlijk bij hulpverleners? En wat speelt zich allemaal af rond en in oudere collega's?

Ook organisaties die proberen met diversiteit om te gaan, zijn soms erg plat bezig. Positieve actie is zo'n voorbeeld – als het daarbij blijft tenminste. Het betekent namelijk dat er alleen in de structurele laag iets wordt aangepakt, maar dat de nieuw binnengekomenen wel geacht worden zich aan te passen. Denk aan de verhalen van vrouwen en 'allochtonen' bij de politie. Er is dus ook cultuurverandering nodig, waardoor ruimte ontstaat voor niet-dominante opvattingen. Een 'ja-cultuur', zoals Hans Becker (2006) dat noemt – die inhoudt dat

de sterkere partij geen nee mag zeggen. Uit het oogpunt van beheersmatigheid is dat voor de geprivilegieerden echter een angstaanjagend vooruitzicht. Bovendien gaan op individueel niveau al die angsten en andere processen spelen die onder het kopje 'bondgenootschappen' aan de orde waren. Daarom vereist het diverser worden van organisaties ook interventies op persoonlijk en relationeel niveau. Te denken valt aan trainingen 'interculturele communicatie'. Maar ook die zijn vaak platter opgezet dan je uit het oogpunt van complexe diversiteit zou wensen.³

EEN DIVERSITEITSBEWUST CURRICULUM GEWENST

Terugblik

In de afgelopen 35 jaar is er op de sociale academies driftig geëmancipeerd en ook druk nagedacht over het opheffen van maatschappelijke verschillen – in klasse, sekse, etniciteit, seksuele voorkeur en leeftijd. Dat gebeurde aanvankelijk in een heel nauwe verbinding tussen theorie en praktijk. *'Vele studenten waren betrokken bij sociale acties en emancipatiebewegingen. Alles wat daar speelde, kwam regelrecht de academie binnen'* schrijft Maarten van der Linde in de biografie van De Horst (2005). Dat is de wereld waarin Obertha heeft geleefd en gewerkt, eerst als student, later als docent.

Ervaringsdeskundigheid

Toentertijd moesten de benodigde analyses op basis van ervaringsdeskundigheid tot stand komen. Vrouwelijke studenten kwamen aan de rand van het curriculum bij elkaar om ervaringen op het werk, in de thuissituatie, in opvoeding uit te wisselen. Zij voerden samen met enkele docentes acties om les te kunnen krijgen in aparte vrouwen-groepen.

Zo bereikten ze dat er volgens eigen spelregels geleerd en gewerkt kon worden: met veel respect voor eigen ervaringen en met tijd voor het onderling vergelijken en theoretisch reflecteren. In Nederland heette dit het ontwikkelen van 'ervaringsdeskundigheid' – Obertha weet daar alles van. Later hebben Belenky en collega's (1986) dit soort leren getypeerd als 'subjectieve kennisverwerving' en 'leren in verbondenheid'. Met die aanpak werd de inbreng gestimuleerd van groepen die tot dan toe 'geen stem' hadden gehad, dat wil zeggen noch recht van spreken noch de vaardigheid zich in academische debatten te mengen. Separate kennisontwikkeling, in de zin van objectiverende procedures gebruiken en logisch redeneren, werd toen als een typisch mannelijke, dominante aanpak beschouwd.

Het is interessant te bedenken hoe anno 2007, nu vrouwen in sociale opleidingen in de meerderheid zijn en vrouwengroepen onvermijdelijk zijn geworden, het separate leren weer (of nog?) de overhand heeft. Aan de ene kant is het geruststellend dat vrouwen kennelijk met beide soorten kennisontwikkeling uit de voeten kunnen. Aan de andere kant kun je het betreuren dat er zo weinig meer gedaan wordt aan het systematisch ontwikkelen van ervaringsdeskundigheid. Zelfs als we concluderen dat de meeste jonge vrouwen thans voldoende stem hebben om het zonder die aanpak te stellen, is daarmee niet gezegd dat er geen andere groepen zonder stem zijn die wél baat bij deze aanpak zouden hebben.

Quick scan

Wetenschappelijke evidentie

Vergeleken bij de jaren rond 1980 beschikken we nu over een veel uitgebreider en verfijnder theoretisch kader en een schat aan empirische evidentie om maatschappelijke diversiteit te begrijpen. Ook is er veel praktijkervaring opgedaan met emanciperende methoden. Eigenlijk zou je verwachten dat de gegroeide expertise op het gebied van diversiteit door alle opleidingen op het gebied van psychische en psychosociale hulpverlening zou zijn omarmd. Het tegendeel lijkt echter het geval.

Verdamping en verstrooiing

Als ik afga op wat ik aan de universiteiten heb meegemaakt, is er vooral sprake van verdamping en verstrooiing. Op het gebied van seksespecificiteit is het beleid verdampt: intenties zijn weggevallen uit de missie en afdelingen vrouwenstudies opgeheven. Ondertussen zijn medewerkers verstrooid over de organisatie of uitgezwermd – soms zonder dat hun expertise nog wordt benut. Of sekse als factor aan bod komt in colleges, studie-opdrachten en toetsen is tegenwoordig afhankelijk van individuele cursuscoördinatoren. Besluiten zij van wel, dan moeten ze bereid zijn extra te investeren in het vinden van geschikte artikelen, beeld- en geluidsdragers, want lang niet al het studiemateriaal is in dit opzicht bij de tijd. (Van Mens-Verhulst & Bekker, 2005; Van Mens-Verhulst 2006).

Voor etniciteit is het beeld niet rooskleuriger. Etniciteitsverschillen komen evenmin boven de status van keuzevak uit. Eigenlijk verdringt het ene maatschappelijke verschil het andere uit het hoekje van het curriculum dat voor verschillen is gereserveerd. Ze moeten de schaarste onderling verdelen en daarbij wordt vaak de waan van de dag gevolgd: binnenkort gaat de vergrijzing het winnen van de verkleuring,

vermoed ik.

Docenten die werkzaam zijn aan de hogescholen hebben me verzekerd dat het daar niet veel anders toegaat of is toegegaan.

Aan een diepergaande analyse van die verstrooiing en verdamping wil ik me hier nog niet wagen. Hopelijk zal het project 'Geschiedenis van de vrouwenhulpverlening' dat ik samen met collega Berteke Waaldijk heb gestart hier in de toekomst in voorzien. Feit is wel dat de met zoveel élan opgebouwde infrastructuur van de vrouwenhulpverlening ter ziele is. Maar dat wil niet zeggen dat ook het gedachtegoed helemaal is verdwenen. Uit ons geschiedenisproject heb ik zelfs de indruk dat het door de verstrooiing van al die medewerkers vrouwenhulpverlening juist is uitgezaaid.

Ongeveer eenzelfde effect heeft zich bij de reorganisaties van opleidingen voorgedaan: in de nieuwe afdelingen, vakgroepen, kennis-kringen of hoe het allemaal mag heten, stroomde soms ongevraagd diversiteitskennis binnen.

Probleem is echter dat een dergelijk proces van verstrooiing een grote toevalfactor kent. Als diversiteitsexperts houden we meer van systematische disseminatie, zoals het tegenwoordig zo deftig heet. Om dat te bereiken zouden opleidingen hun curriculum 'diversiteitsbewust' moeten inrichten (Van Mens-Verhulst & Bekker, 2005; Van Mens-Verhulst, 2006). Mijns inziens biedt het intersectioneel denken hiervoor zowel inhoudelijk als organisatorisch voortreffelijke aanknopingspunten. Het risico van vals plat zou dan worden bestreden met betrouwbare want weldoordachte complexiteit.

Diversiteitscompetentie: acht vragen

Als voorproefje van de diversiteitscompetentie die met zo'n diversiteitsbewust curriculum kan worden gecreëerd, eindig ik met acht vragen, die studenten moeten leren stellen en beantwoorden, om het vals plat van de diversiteit te vermijden:

1. Welke verschilcategorieën zijn er aan de orde; past de selectie die is gemaakt bij het probleem en de context?
2. Welke lagen staan centraal: de culturele, sociale, relationele, psychische en/of biologische?
3. Verbergen de dichotomieën geen belangrijke continuïteiten?
4. Hoe is de relatie tussen de verschilcategorieën gedacht: als onafhankelijk of verweven; hiërarchisch of non-hiërarchisch; opeenvolgend of gelijktijdig werkzaam?
5. Wordt er aandacht besteed aan machtsdynamiek? Hoe?
6. Hoe ziet je eigen identiteitsconstructie, maatschappelijke positionering en culturele programmering eruit, vergeleken met je

cliënten?

7. Welke privilegerings- en minoriseringsprocessen zijn van invloed (geweest) op de huidige professionele normeringen en praktijken?
8. Met wie en op welke punten wil je solidair zijn; met wie en op welke punten verbind je je als bondgenoot?

Hilversum, 15 maart 2007.

Noten

- ¹ De term *minorisering* is mijn vertaling van het woord *minoritization* dat Burman (2004) onlangs heeft voorgesteld om termen als minderheid en minderheidsgroepen te vervangen. Zij ziet dit als een discursieve interventie die helpt duidelijk te maken dat groepen en gemeenschappen geen minderheidspositie hebben vanwege bepaalde inherente kenmerken (als cultuur of religie) maar veeleer ten gevolge van socio-historische en politieke processen.
- ² In mijn vertaling heb ik het woord 'ras' vervangen door *etniciteit*, omdat 'ras' in de Nederlandse context een te beladen begrip is.
- ³ Hoffman (2002) met zijn TOPOI-model vormt hierop een gunstige uitzondering.

Referenties

Becker, H.M. (2006). *De ja-cultuur als instrument voor humanisering van de zorg*. Oratie. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.

Belenky, M.F., Clinchy, B.M., Goldberger, N.R. & Tarule, J.M. (1986). *Women's ways of knowing. The development of self, voice and mind*. New York; Basic Books. In het Nederlands verschenen als *Vrouwen en Kennis* (1990). Amsterdam: Contact.

Burman, E. (2004) From difference to intersectionality: challenges and resources. *Eur. J. of Psychotherapy, Counseling & health* 6, 4: 293-308.

Burman, E. (2005). Engendering Culture in Psychology. *Theory and Psychology* 15,4: 527-548. Collins Cobuild English Language Dictionary (1991). London.

Collins, P.H. (1991). *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of empowerment*. New York: Routledge Press.

Collins, P.H. (1998). *Fighting Words: Black Women and the search for Justice*. Minneapolis. Minnesota: University of Minnesota Press.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A black feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics'. In *The University of Chicago Legal Forum*, 139-167.

Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review* 43: 1241-1299.

Hoffman, E. (2002). *Interculturele gespreksvoering. Theorie en praktijk van het Topoi-model*. Houten: Bohn, Stafleu, van Loghum.

Komter, A. (1985). *De Macht van de vanzelfsprekendheid. Relaties tussen vrouwen en mannen*. 's-Gravenhage: Vuga.

Linde, M. van der (2005). *De Horst 1945-2005. Biografie van een buitenbeentje*. Amsterdam: SWP.

McIntosh, P. (1989). White privilege: Unpacking the invisible knapsack. *Peace and Freedom, July/August*, 10-12. Zie <http://seamonkey.ed.asu.edu/%7Emcisaac/emc598ge/Unpacking.html#top>.

Mens-Verhulst, J. van (1996). *Vrouwenhulpverlening: diversiteit als bron van zorg*. Oratie. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek. (bij auteur verkrijgbaar)

- Mens-Verhulst, J. van (2001). Diversiteit in theorie en praktijk. *Tijdschrift voor Humanistiek* 2 (6) : 7-17.
- Mens-Verhulst, J. van (2003). Diversiteit als sleutel tot vraagsturing in een gevarieerde samenleving. Over denkkader, handelingsprincipe en competentie. *Sociale Interventie* 12: 25-34.
- Mens-Verhulst, J. van (2006). *Werken aan de hulpverlening: van tweerichtingsverkeer naar kruispuntdenken*. Afscheidscollege. Beschikbaar via www.vanmens.info/verhulst.
- Mens-Verhulst, J. van & Bavel, M. van (2006) Marokkaans of vrouw? Over variatie in opvattingen over gezond leven onder oudere vrouwen en de mogelijke consequenties daarvan voor gezondheidsbevorderende interventies. *Tijdschrift voor Humanistiek* 7 (3). Ook beschikbaar via www.vanmens.info/verhulst.
- Mens-Verhulst, J. van & Bekker, M.H.J. (2005). Argumenten voor een diversiteit-bewust curriculum in de gezondheids(zorg)wetenschappen. *Tijdschrift voor genderstudies* (2): 44-50.
- Oakley, A. (1972). *Sex, gender and society*. London: Temple Smith.
- Pheterson, G. (1982). Bondgenootschap tussen vrouwen. Een theoretiese en empiriese analyse van onderdrukking en bevrijding. *Psychologie en Maatschappij* 6/3: 398-424.
- Phoenix, A. (1999) Verschil zonder scheidslijnen. Wat steeds terugkeert en wat nieuw is in feministische strategieën. *Tijdschrift voor genderstudies* 2: 5-16.
- Salazar, C.F. & Abrams, L.P. (2005). Conceptualizing identity development in members of marginalized groups. *Journal of professional counseling: Practice, theory and reserach* 33 (1): 47-
- Schuringa, L. (2001). Omgaan met diversiteit betekent je grenzen verleggen. *Van stoplap tot veelkleurige bril. Methodische verkenningen rond maatschappelijk werk*. Horstcahier 18. 37-40.
- Tonkens, E. (1998). Gender in welke lagen? *Tijdschrift voor Genderstudies* 1, 42-49.
- Young, I.M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton N.J.: Princeton University Press.
- Wekker, G. (1998). Gender, identiteitsvorming en multiculturalisme. Notities over de Nederlandse multiculturele samenleving. In *Multiculturalisme*. Utrecht: Lemma. P. 39-52.
- Wekker, G. en Lutz, H., 2001, 'Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland', In M.

Botman, N. Jouwe en G. Wekker (red.), *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten en vluchtelingenbeweging in Nederland*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen: 25-50.

West, C. & Zimmerman, D.H. (1992). Doing gender. In J.S. Bohan (ed) *Seldom Seen, Rarely Heard. Women's Place in Psychology*. (pp. 379-403) San Francisco: Boulder. Reprinted from *Gender and Society* 1, 125-151.

Horstcahier 30
Hoe anders mag de ander zijn?

Josee Rothuizen

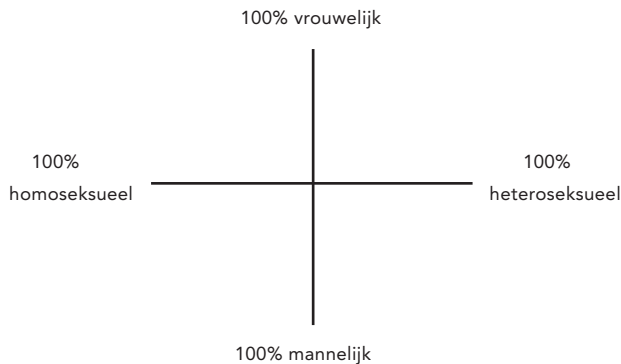
HOE ANDERS MAG DE ANDER ZIJN?

Verkenningen op het snijvlak van gender en seksuele diversiteit

Dames en heren,

Ik wil beginnen met u een vraag te stellen. Voor u ziet u een getekend kruis. De twee lijnen representeren seksuele voorkeur en mannelijkheid en vrouwelijkheid; de verticale lijn staat voor vrouwelijkheid en mannelijkheid en de horizontale lijn staat voor seksuele voorkeur. Dit is een model waarin mensen zichzelf kunnen positioneren naar hoe mannelijk en/ of vrouwelijk zij zijn en welke seksuele voorkeur zij hebben.

Het snijvlak van gender en seksuele diversiteit

Als u naar de verticale lijn kijkt, ziet u bovenaan 100% vrouwelijk en onderaan 100% mannelijk staan. Iemand die zichzelf 100% vrouwelijk vindt, zet zichzelf bovenaan en iemand die zichzelf 100% mannelijk vindt zet zichzelf onderaan. Ik denk dat veel mensen zichzelf zien in het tussengebied tussen de twee polen. Iedereen heeft zowel mannelijkheid als vrouwelijkheid in zich. Hoeveel? Dat is van veel factoren afhankelijk: het biologisch man of vrouw zijn, hoe iemand zich voelt als man of vrouw, het genetische aspect, socialisatie kan een rol spelen, leeftijd, seksuele voorkeur etc. In het algemeen hebben mannen een

hoog percentage mannelijkheid in zich en vrouwen een hoog percentage vrouwelijkheid. Maar dat is zeker niet eenduidig en hoe dat precies zit, weet iedereen voor zichzelf het beste. Kijkt u eens goed naar de verticale lijn en bedenk waar u uzelf op deze, de vrouwelijkheid/ mannelijkheid lijn zou situeren.

Als u naar de horizontale lijn kijkt ziet u links staan 100% homo-seksueel en rechts 100% heteroseksueel. Kinsey, een Amerikaanse onderzoeker uit de vorige eeuw, vond uit dat er weinig mensen 100% hetero of 100% homoseksueel zijn. En dat veel mensen zichzelf ergens tussen die twee polen zien. Maar ook dat is iets wat iedereen voor zichzelf het beste weet.

Kijkt u ook eens naar de horizontale lijn en bedenk waar u uzelf op deze, de lijn van seksuele voorkeur zou plaatsen.

Dus, waar ziet u uzelf op de schaal van enerzijds homoseksueel, bi- en heteroseksueel en waar ziet u uzelf op de schaal van mannelijk versus vrouwelijk. Het zou leuk zijn als we op de vloer van deze zaal dit grote kruis zouden maken. Dan zou ik u vragen u te positioneren, u sociaal te onderscheiden. Dan zou u kunnen gaan staan op de juiste plaats voor u. Op dit moment, 30 maart 2007. En ten opzichte van de mensen om u heen. Bijvoorbeeld, ik kan me voorstellen dat ik mezelf neerzet halverwege mannelijk en vrouwelijk en op de lijn seksuele voorkeur bij 80% homoseksueel. En dat er iemand naast mij staat waarvan ik denk: 'Nee, ik ben toch iets vrouwelijker of mannelijker dan haar of hem.' Dan schuif ik mezelf iets op.

Nu vraag ik aan u om dit in gedachten te doen.

Wat is seksuele diversiteit?

Seksuele diversiteit is het gevoel en de uiting van seksuele voorkeur; val je op mannen, vrouwen of allebei, en hoe geef je daar uiting aan. De schaal mannelijk/vrouwelijk staat voor, hoe mannelijk cq. vrouwelijk voelt u zich, vindt u uzelf, welke uiting geeft u daaraan en wilt u daar aan geven. Er zijn mensen die er van houden om te spelen met gender. Belangrijk is hoe iemand zich zelf voelt, zichzelf wil laten zien en wat is toegestaan. Later in deze voordracht zal ik laten zien dat het niet helemaal ongevaarlijk is om met gender te spelen.

Iedereen zal zichzelf wel eens de vraag stellen: wat voor soort man ben ik en wil ik zijn ongeacht de hetero-, bi- of homoseksuele voorkeur. En wat voor soort vrouw ben ik en wil ik zijn. Als kind weet je vaak al, bewust of onbewust wat voor jongen of meisje je bent en hoe dat ligt in de groep. En als je op de een of andere manier afwijkt dan moet je stevig in je schoenen staan om opgewassen te zijn tegen de dominante groepsnorm. Misschien zijn er onder u die zich herinneren hoe het is om in een klas te zitten met veel sportieve kinderen die goed zijn in

gymnastiek. En misschien was u wel zo'n wat stille dromerige jongen die niet van gymnastiek hield en veel liever met de neus in de boeken zat. Of was u als meisje een rouwdouwer, met wat jongensachtige kleding, die eigenlijk niet meer konden op 14 jarige leeftijd. Kleren niet volgens de geldende mode en daardoor afwijkend van de andere meisjes. Of hier nu in deze zaal: 'Heren, stel u voor dat een van u hier rond zou lopen in een jurk.'

Waar wil ik het over hebben in deze voordracht? Ik wil het hebben over de vragen die ik net aan u heb gesteld. Hoe zien en voelen wij onszelf qua man of vrouw of daar tussen in; qua gender. En hoe zien wij onszelf qua seksuele voorkeur; homo hetero bi. Hoe voelen we ons daarover, en kunnen we daar uiting aan geven op de manier die we zelf verkiezen. Wanneer wel en wanneer niet. Kunnen we zijn wie we willen zijn, in welke situaties wel en waar niet. Wat zijn daarin belemmeringen. Wanneer hoor je er bij en wanneer niet. In hoeverre kunnen en mogen wij afwijken, mogen wij anders zijn. Op het snijvlak van gender en seksuele diversiteit.

De context kleurt de verschillen

Er zijn veel soorten vrouwen en er zijn veel soorten mannen en er zijn veel manieren om vrouw of man te zijn. Wel wordt dat heel verschillend gewaardeerd, vooral in verschillende culturele contexten.

De context kleurt de verschillen. De betekenis die aan onderlinge verschillen tussen mensen wordt gegeven hangt onder andere af van hoe mensen zichzelf definiëren, hoe ze door anderen worden gedefinieerd, hoe de samenstelling van de groep is en het maatschappelijke klimaat waarin de groep opereert. Met andere woorden de inkleuring van verschillen tussen mensen wordt beïnvloed door beelden die mensen en groepen over zichzelf en elkaar gevormd hebben in een bepaalde sociale context. Hierbij zijn stereotypen, vooroordelen, machtsverschillen en zowel insluitings- als uitsluitingsmechanismen van invloed.

Gendertheoretici zeggen vaak, dat er enorme verschillen zijn tussen vrouwen onderling en mannen onderling; dat er veel gender identiteiten zijn. We hebben het altijd over man/vrouw verschillen maar ook onder vrouwen en onder mannen zijn grote verschillen. In hoeverre zijn dat zichtbare verschillen?

Ik merk de laatste tijd dat te veel uiterlijke mannelijkheid in vrouwen niet meer kan. Hoewel lesbische vrouwen daar minder moeite mee lijken te hebben dan heterovrouwen. Vrouwen die dingen ondernemen die met mannelijkheid geassocieerd worden, ambitie, een bedrijf leiden, minister zijn, op topniveau wetenschap beoefenen, kampioen in de

sport, moeten wel hun vrouwelijkheid voldoende etaleren. Er wordt al gauw gezegd: 'Je lijkt wel een kerel, kleed je nu toch eens leuk (vrouwelijk).' Vrouwelijkheid in mannen mag wat meer, zo constateer ik. Al kan mijn waarneming gekleurd zijn door mijn vrouw zijn. De meningen daarover zijn verdeeld. Ik zie dat witte heteromannen feminiseren, dat scoort ook goed, maar dat geldt vooral voor de hogere en middenklasse. Onder lagere klasse heteromannen gelden andere normen qua man zijn. Daar ben je al gauw een mietje en homoseksualiteit is daar taboe. Mannelijkheid en vrouwelijkheid gaat om uitstraling, kleding, gedrag en rollen. Oudere migranten bewaren de mannelijke eer en houden hun vrouwen in toom. Maar de tweede en vooral derde generatie denken daar heel anders over. Hierbij gaat het over patronen, normen en macht. Wie is het belangrijkste, wie hoort er bij en wie niet.

Waar zit uw kleurvlekje?

Een identiteit bestaat uit meer dan gender en seksuele identiteit. Je bent man of vrouw of daar ergens tussenin. Je hebt een seksuele identiteit en ook, leeftijd, kleur of etniciteit, beroep, ouderschap, sociaal economische positie. Het man/vrouw verschil wordt doorsneden door andere relevante verschillen die allemaal ook hiërarchisch geladen zijn. In iemands leven staat de ene keer dit op de voorgrond en de andere keer dat. Al naar gelang de levensfase, levenssituaties, gebeurtenissen en eigen keuzes. Eigenlijk kun je zeggen dat je identiteit is: datgene wat je iedere keer over jezelf aan jezelf vertelt. Datgene wat anderen aan elkaar over jou vertellen en datgene wat jij denkt dat anderen aan elkaar over jou vertellen.

Iemand is dus meer dan gender en seksuele voorkeur. Wie ben je en wil je zijn ook ten opzichte van anderen. Wat is je referentiekader, je paradigma; waar wil je bijhoren, wat is de groep waar je bij wilt horen en waarin wil je jezelf onderscheiden. Er kan een spanningsveld zijn tussen, in hoeverre je je wilt conformeren en waarin je jezelf wilt onderscheiden. Iedereen heeft wel iets waarin hij/zij zich onderscheidt van de anderen. Iedereen is wel ergens anders in. Hoe aangepast ook, ergens is er wel een normafwijking. Zichtbaar of onzichtbaar. Bedenkt u eens waar u anders in bent of wilt zijn. Waar zit uw kleurvlekje? Waarin bent u normafwijkend? In hoeverre laat u dat zien? Durft u dat te laten zien? In hoeverre is het toegestaan dat te laten zien? Misschien laat u het af en toe zien. In bepaalde omstandigheden. Wat zijn grenzen, maatschappelijke grenzen ten aanzien van "anders zijn".

Iedereen kan zich positioneren in het maatschappelijke model. Maar dat moet wel vallen binnen de heersende maatschappelijk geaccepteerde normen. Als je daar buiten valt, loop je de kans in de positie te

komen van outsider/afwijkende. Er zijn mensen die die positie goed kennen, er goed mee om kunnen gaan, die positie ook koesteren. Ook zijn er mensen die geuzennamen hebben gegeven aan het afwijkende. Zoals 'flikker' en 'pot', in de jaren 70/ 80 van de vorige eeuw. En die van dat afwijkende juist een kracht en een voordeel maakten.

Wat zijn grenzen aan wat is toegestaan?

Ik wil het vanmiddag vooral hebben over de verschillen in gender en de verschillen in seksuele voorkeur en de hiërarchie binnen die verschillen. Het thema van dit symposium is: 'Hoe anders mag de ander zijn?' Met andere woorden, wat zijn de gangbare codes met betrekking tot toelaatbaarheid van gedrag, uiterlijk enz. van mannen en vrouwen. Wat zijn grenzen aan wat toegestaan is.

Zoals, een hetero seksuele blanke man, met een goede sociale positie. Hij kan het zich permitteren ook een beetje vrouwelijk te zijn. Hij is verzorgend, kookt thuis en doet mee aan de opvoeding van kinderen. Tegenwoordig staat dat goed, hij verhoogt hiermee ook zijn aantrekkingskracht op vrouwen. Maar als hij er voor zou kiezen om huisman te worden, wordt hij al meer een uitzondering. En als hij graag vrouwelijke kleren draagt en dat ook zichtbaar doet, wordt hij nog meer als afwijkend gezien.

Een homo jongen van 19 jaar: 'Ik kom uit een machocultuur. Man zijn is daar heel erg belangrijk. Vrouwelijk gedrag wordt niet getolereerd. Een man moet wijdbeens zitten, een open bloes met gouden ketting en borsthaar hebben, met vrouwen flirten, een patserige zonnebril op hebben en voortdurend dames knijpen. Als je daar als man niet aan meedoet en je bijvoorbeeld gelakte nagels hebt, word je zelf geknepen. Of verkracht, want daar vraag je dan om. Neuken is macho. Of je vrouwen of mannen neukt, dat doet er niet toe. Ik denk daar anders over. Ook al heb ik gelakte nagels, ik ben wel een man.' (*Jongens onder elkaar*, p. 23)

Een lesbisch meisje van 20 jaar: 'Over het algemeen werd er goed gereageerd. In het begin zagen mensen me echter duidelijk niet meer als Silvia, maar als 'die pot'. Ze stelden ook vragen: "Word jij nu straks in een relatie het mannetje of het vrouwtje?" Of ze maakten opmerkingen als: "O, dus daarom zien we je nooit in een rokje." Zulke onzinnige opmerkingen, alsof je een rokje nodig hebt om vrouwelijk te zijn.' (*Meidenboek*, p. 71)

Een lesbische vrouw met een wat stoer uiterlijk, kan in bepaalde omstandigheden, vooral in werkomstandigheden, zich maar beter wat vrouwelijk gedragen. Om geaccepteerd te worden, kan zij maar beter haar vrouwelijkheid etaleren op wat voor manier dan ook. En van een

homoseksuele man hoorde ik, dat hij er in zijn werk altijd op let hoe hij zich kleedt en zich gedraagt. Niet te nuchterig. Hij heeft bepaalde jasjes die hij altijd draagt als hij voor zijn werk in de openbaarheid moet treden. Mannelijke jasjes. Ook let hij er op dat hij niet op een nuchtere manier met zijn benen over elkaar gaat zitten. Ik vroeg aan hem waarom hij dat doet. Hij zei dat hij zich anders negatief beoordeeld voelt en opvalt. En dat wil hij niet, want dat kan zijn functioneren in de weg staan..

'Anders zijn' kan leiden tot uitsluiting

Wat is nu een groter taboe, mannelijkheid in vrouwen of vrouwelijkheid in mannen. Ik weet het niet. Wat ik net al zei, mannen feminiseren; hij mag mooi zijn, hij praat over gevoelens en vervult de vrouwelijke wensen van contact en intimiteit. Hoe zit het met de masculinisering van vrouwen? Vrouwen vervullen allerlei mannelijke taken maar zij blijven verantwoordelijk voor de zorg. En te mannelijk gedrag wordt afgestraft. Vooral de *butchy* lesbo's hebben hier last van. Lesbisch bestaan ligt niet goed in de maatschappelijke markt. Jammer vind ik dat, er zijn zoveel soorten van vrouwelijkheid en ik ken lesbische vrouwen die zich met allerlei soorten van vrouwelijkheid identificeren. Alleen, het blijft zo onzichtbaar. Nog een taboe is de transgender, ook een belangrijke loot aan de stam van gender en seksuele diversiteit.

Als je anders bent, je anders gedraagt dan de norm, bestaat de kans dat je er buiten valt. Iedereen heeft wel iets waarin zij of hij anders is. Hoe dat anders zijn gewaardeerd wordt, bepaalt de omgeving. Mensen reageren hierop, het is een wisselwerking. Anders zijn wordt vaak verward met isolatie. Uit angst om afgewezen te worden, passen mensen zich aan. En verliezen zij de vrijheid om anders te zijn en anders te denken.

In een maatschappij waar geen waardering is voor verschil, waar verschillen er niet mogen zijn, kan 'anders zijn' leiden tot uitsluiting. Ook door beeldvorming en vooroordelen. Ik hoorde laatst het volgende verhaal van een lesbische vrouw. Zij had een nieuwe baan en nog niet verteld over haar lesbisch zijn. Een mannelijke homo collega was wel uitgekomen, maar werd meteen ingedeeld bij de stereotypen en zo werd ook met hem om gegaan. De vrouw besloot daarop nog niet te vertellen over haar lesbisch zijn, om zo een tijd de vrijheid te behouden om zich te positioneren zoals zij dat zelf wilde. Ook las ik in de Volkskrant een stukje van de journalist Nausicaa Marbe. Zij komt uit Roemenië, maar is al zo'n 25 jaar in Nederland. Zij schreef dat haar altijd wordt gevraagd waar ze vandaan komt, waarom ze in Nederland is en wanneer ze weer terug gaat. Zij betoogt dat als je als 'anders' wordt gezien, je daar altijd op wordt bevroegd. En als je als 'hetzelfde'

wordt gezien er nooit iemand vraagt: 'Waar kom je eigenlijk vandaan? Waarom woon je hier en hoe leef je eigenlijk?' Bij het zichtbare 'anders zijn' wordt je bevraagd, bij het onzichtbare moet je er zelf mee komen. Bij zichtbaar 'anders zijn', wordt steeds het verschil benoemd. Zo wordt een minderheid gemaakt en steeds bevestigd en dat bevestigt ook de norm.

Hoe er hier in Nederland wordt omgegaan met 'anders zijn' is niet los te zien van onze cultuur. Denk aan gezegdes als 'je kop niet boeven het maaiveld' uitsteken en 'doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg'.

Nederlanders over homoseksualiteit

Uit een onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau van 2006, waarin onderzocht is wat de opvattingen zijn in onze samenleving ten aanzien van homoseksualiteit, komt naar voren dat homoseksualiteit mag, als homoseksuelen zich gewoon gedragen.

De acceptatie van homoseksualiteit is toegenomen. Nederland is in vergelijking met andere landen het meest homo tolerant, maar dat betekent niet dat we er zijn. Want er zijn grenzen aan die acceptatie. Volgens het SCP onderzoek moeten homomannen en vrouwen zich vooral normaal gedragen. Een belangrijke conclusie uit dit onderzoek is dat de schijnbaar steeds positievere houding van de Nederlandse bevolking in schril contrast staat tot de homonegatieve ervaringen van homomannen en lesbische vrouwen. Er wordt weliswaar niet openlijk gediscrimineerd, want 'iedereen is politiek correct'. De onderzoekers noemen de homonegativiteit dan ook 'moderne homonegativiteit'. Een voorbeeld van moderne homonegativiteit is: 'homoseksuelen overdrijven het belang van hun seksuele voorkeur'.

De attitude ten opzichte van homoseksualiteit zit complex in elkaar. Zo blijkt dat er ook verschillende parallellen te trekken zijn tussen racisme, seksisme en homonegativiteit. Bij alle drie de verschijnselen is sprake van een groep die superieur is ten opzichte van de andere: blank vs zwart, man vs vrouw, hetero vs homo.

Ook is er een verband te leggen tussen de verschillende attitudes. Degenen die homoseksualiteit afkeuren, zijn ook vaak minder positief over vrouwen en allochtonen.

Men is de laatste jaren positiever, maar:

- tegelijkertijd wordt het woord homo dagelijks als scheldwoord gebruikt, zeker op elke VMBO school.
- vindt een deel van de bevolking dat homo's niet mogen trouwen of kinderen krijgen.
- willen mensen zelf niet voor homo worden uitgemaakt of er mee worden geassocieerd.

Het onderzoeksrapport wekt de suggestie 'dat homoseksuelen, discriminatie over zichzelf afroepen'. wordt gezegd. Als homoseksuelen maar gewoon doen dan is er niets aan de hand en worden zij niet gediscrimineerd.

Wat is dat dan? Dat 'niet gewoon' doen?

Uitspraken die de onderzoekers tegenkwamen waren: 'Homomannen moeten niet zo overdreven doen, lesbische vrouwen zijn abnormaal, homo's claimen onnodige veranderingen in de status quo, vragen te veel aandacht, ook met dat huwelijk. Veel homoseksuele mannen gebruiken hun seksuele oriëntatie om privileges te krijgen en als lesbische vrouwen net zo behandeld willen worden als iedereen moeten ze ophouden met ophef te maken over hun seksualiteit'.

En: 'Het is nog maar de vraag of het zo goed is dat lesbo's en homo's kinderen opvoeden'.

Mensen die religie belangrijk vinden hebben een negatievere houding ten opzichte van homoseksualiteit dan mensen die niet religieus zijn. Van de verschillende bevolkingsgroepen in ons land is het aantal dat het meest negatief staat tegenover homoseksualiteit het hoogst onder Turken, Marokkanen en Antillianen. Vooral de eerste generatie migranten.

Allemaal uit het onderzoek van het SCP. Ik ga nog even door.

Ook blijkt een reden voor afkeuring dat homoseksualiteit vaak geassocieerd wordt met cross-gender gedrag. Cross-gender gedrag betekent dat iemand kenmerken heeft die in het algemeen aan de andere sekse worden toegeschreven. Zoals: 'homomannen bewegen vrouwelijk'. Als iemand een van de kenmerken van de andere sekse vertoont, zal zij/hij wel alle kenmerken vertonen. Een vrouw met kort haar is mannelijk en zal dus op vrouwen vallen. homoseksuelen verstoren het dominante maatschappelijke systeem. Zoals de vanzelfsprekende voorkeur van mensen om om te gaan met leden van hetzelfde geslacht; homo's verstoren deze non-seksuele omgang.

Nog een verklaring van de relatie tussen homonegativiteit en gender heeft te maken met ons 'gender belief systeem'. Dit systeem definieert wat gewenst en ongewenst is voor beide seksen, qua gedrag, kenmerken, uiterlijk. Degenen die zich hier niet aan houden worden negatief beoordeeld.

Minderheidsstress

Gevolgen van homonegativiteit is minderheidsstress. Dit is stress die lesbische vrouwen en homomannen ervaren doordat zij vaak te maken krijgen met negatieve gebeurtenissen. Dit is meestal geen openlijke discriminatie en de gevoelde negativiteit is ook niet hard te maken.

Een voorbeeld: als lesbo ben je het hele weekend uit geweest naar dat te gekke feest temidden van al die honderden leuke vrouwen. Mijn ervaring is dat als je dat bij de koffie vertelt er een wat ongemakkelijke stilte kan ontstaan. Zo'n ongemakkelijke situatie is eerder sociale afstand dan grove discriminatie. Als zoiets maar vaak gebeurt, geeft dat stress. Veel homomannen en lesbische vrouwen ervaren dat zij leven in een maatschappij die geen rekening houdt met hun persoonlijke behoefte. Het verschil met andere minderheidsgroepen is dat homo's zelden steun ervaren vanuit hun ouderlijk huis, van hun familie, vooral als ze jong zijn.

Minderheidsstress kan de gezondheid sterk beïnvloeden en maakt de kans op verslavingen en depressie groter. Uit een onderzoek van de ABVA KABO 'Homo's op het werk' blijkt dat homomannen en lesbische vrouwen op het werk meer stressfactoren ondervinden dan hetero's. Dr. Henny Bos die onderzoek doet naar homo-lesbisch ouderschap, schrijft in haar proefschrift dat lesbische vrouwen veel last hebben van minderheidstress omdat ze vervelende impertinente vragen krijgen en het zelf ook 200% goed willen doen. Zij willen bewijzen dat ze even goede moeders zijn als hetero moeders. Homomannen en lesbische vrouwen zijn zich er altijd van bewust dat anderen hen kunnen afkeuren. Dat leidt tot voortdurende hoge alertheid. Iedere nieuwe situatie is een hernieuwde coming-out en moet worden afgewogen 'Vertel ik het wel of vertel ik het niet'. Of dat nu een nieuwe situatie in de familie is, op het werk, op een koor, een sportclub of nieuwe burens. Het niet vertellen levert stress op omdat er een geheim is, het wel vertellen kan stress opleveren omdat er vervelende situaties kunnen ontstaan. Het is opvallend hoe moeizaam vaak de coming-out van veel homoseksuelen nog verloopt. Homoseksualiteit mag dan wel gewoon zijn geworden, maar vanzelfsprekend is het nog allerminst. Iedere homoseksuele jongere staat er alleen voor.

Er mogen zijn met die identiteit die je zelf wenst

Als je behoort tot de dominante groep in deze maatschappij kun je je veel permitteren, ook anders zijn of op bepaalde aspecten anders zijn. Je hoort er bij en er moet veel gebeuren wil dat veranderen.

Maar, het is een ander verhaal, om anders te zijn als minderheids-groep. In de jaren 70/80 waren er minderheidsgroepen die opstonden en aandacht vroegen voor dat anders zijn. Het recht opeisten om anders te zijn. Zoals vrouwen, homo's, zwarten. Zij kozen geuzennamen om dat anders zijn flink aan te zetten. Potten en Flikkers, het Roze Front, Paarse September, Black Panter. Dat waren grote bewegingen.

Op De Horst werd in de tweede helft van de jaren zeventig een begin gemaakt met de ontwikkeling van differentiaties en specialisaties.

Het begin van een 'vrouwenleerroute' tekende zich af in het jaar 1976-1977, zo lees ik in de *Biografie van een buitenbeentje*. Dat was niet voor niets. Het persoonlijke was politiek en het politieke werd persoonlijk. Vrouwen namen het recht in eigen handen om zichzelf als minderheidsgroep te empoweren. En het ging daarbij ook om taal. History oftewel "his story", bijvoorbeeld moest HER story worden. Toen ging het ook al over diversiteit.

Het betekende het zichtbaar maken van de minderheidspositie van bepaalde groepen, het ter discussie stellen van de vanzelfsprekendheid van het zijn van een meerderheid met alle vanzelfsprekende privileges. Obertha Holwerda was een van de kerndocenten van de vrouwenleerroute. Lesbische vrouwen kwamen en vormden voor het eerst van hun leven geen minderheid in de groepen. Problemen rond coming-out en hulpverlening aan lesbische vrouwen werden onderwerpen voor onderwijsprogramma's. Dat was uniek in Nederland en niet eerder vertoond. Een belangrijk doel was, er mogen zijn met die identiteit in die hoedanigheid die je zelf wenst, qua gender en seksuele voorkeur. Dit emancipatieproces is inmiddels veertig jaar aan de gang.

Wij hadden de sterke verwachting dat dit proces zou doorgaan. Maar nu gebeurt, volgens mij, juist het omgekeerde; dit proces stopt. Ik verwachtte destijds een minder strak onderscheid tussen mannen en vrouwen en minder stereotypering van twee seksen. Het op allerlei terreinen mixen van mannelijkheid en vrouwelijkheid en het perspectief dat zich daardoor zou openen op het ontstaan van vele verschillen in gender. Die verwachting is niet uitgekomen. Dit proces houdt op, draait terug.

Je mag wel 'zo' zijn, maar je moet verder 'gewoon' doen

De weerstand tegen homoseksuelen neemt weer toe. Zoals blijkt uit het onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau: Homoseksualiteit mag als iedereen zich 'gewoon' gedraagt. Paradoxaal genoeg blijkt ook uit dit onderzoek dat homoseksualiteit weliswaar niet in alle, maar wel in brede lagen van de bevolking wordt geaccepteerd. Veel homoseksuele mannen en vrouwen zijn tegenwoordig open over hun seksuele voorkeur, tegenover hun ouders, vrienden en op het werk. Wel wordt van hen verwacht dat ze zich aanpassen aan de codes van de dominante (heteroseksuele) samenleving. En veel homo's en lesbo's doen dat ook. Kort gezegd: men mag wel 'zo' zijn, maar moet verder 'gewoon' doen. De tolerantie is inderdaad tot op zekere hoogte repressief gebleken.

Het denken in stereotypen doet aan homomannen en lesbische vrouwen geen goed. Het beeld van de jaarlijkse *Gay Pride* in Amsterdam is niet representatief voor veel homomannen en lesbische vrouwen.

Vooral niet het beeld van de dansende blote homomannen. Zo vaak wordt een bepaalde gender uitstraling, op een negatieve manier, verbonden met homoseksualiteit. Een vrouwelijke man is al snel een homo, een wat stoere vrouw met kort haar een lesbo, een vrouwelijke vrouw hetero. Dat klopt gewoon niet altijd. Iedereen, homo of hetero, geeft een bepaalde invulling aan de eigen gender identiteit. Dat heeft op zich niet te maken met de seksuele voorkeur. En homoseksualiteit gaat niet alleen over seksualiteit maar ook over een bepaalde manier van leven en een bepaalde manier van in het leven staan. Daarom zijn er ook homo's en lesbo's die uiting willen geven aan hun specifieke leefstijl. In de jaren 70/80 – de jaren van de homo emancipatie – was dat heel duidelijk. Zij wilden zich onderscheiden als homo/lesbo en deden dat op allerlei manieren, individueel en als groep. Toen was het leuk om anders te zijn. Is dat nu nog wel leuk? vraag ik me af.

Het 'anders' zijn ligt aan banden

Ik hoor mensen zeggen binnen hogescholen: 'Het is niet meer in om het over homoseksualiteit te hebben. Het *hoort* niet meer. Maar juist in het onderwijs gebeurt het dat het homoseksuele docenten wordt afgeraden om het over homoseksualiteit te hebben en het wordt afgeraden om er zelf voor uit te komen. Er moet dus nog en weer veel gebeuren op het gebied van homo emancipatie. Het gezegde 'de homo emancipatie is voltooid' berust op een misverstand. Er is weliswaar veel bereikt op het gebied van juridische gelijkberechtiging en wettelijke regelingen. Maar in de praktijk is nog te vaak sprake van sociale uitsluiting en een gebrek aan sociale steun. Op persoonlijk niveau worden jongeren en ook ouderen steeds weer geconfronteerd met de gevolgen van hun eigen emancipatie. Iedere lesbische vrouw en homoseksuele man moet haar of zijn plaats in de familie, de buurt, de kennissenkring op opleiding en werk telkens weer zien te veroveren. Dat is een onveilige situatie en het vraagt nog altijd moed van een individu om uit te komen voor de homoseksualiteit. De juridische acceptatie is er, maar de sociale acceptatie hapert. Het 'anders' zijn ligt aan banden. Er is grote sociale druk om je te conformeren. Je kunt uitstekend onderdeel zijn van de groep, zolang je maar niet 'de homo' of 'de lesbo' bent.

Met elkaar in dialoog gaan

Kenmerk van een kwalitatief diversiteitbeleid ligt in het bewustzijn van verschillen en die op maat kunnen hanteren. Alle verschillen, inclusief seksuele voorkeur.

Ik pleit er voor dat iedereen er mag zijn, met zijn/haar eigenheid als man of vrouw of daar tussen in. Als homo, hetero, bi of trans. En ik pleit

ook voor ruimte voor alle tussenposities, want ik denk dat er veel mensen juist in die tussenposities zitten. Binnen het hele spectrum van mannelijkheid en vrouwelijkheid en seksuele diversiteit. Binnen opleidingen als deze moet er weer communicatie komen over de wegen die wij allen individueel hebben afgelegd. Communicatie tussen homo's en hetero's, mannen en vrouwen, biseksuelen en transseksuelen, met verschillende etnische en sociaal-culturele achtergronden. Met elkaar in dialoog gaan over de wezenlijke dingen die ons gemaakt hebben tot wie wij zijn. Ieder moet de ruimte hebben om daar op eigen wijze mee om te gaan en zich te laten zien. Je eigen plaatje van jezelf bepaalt hoe je naar anderen kijkt.

Juist binnen sociaal-agogisch onderwijs waar studenten worden opgeleid om met mensen te werken moet dat bewust-zijn en hoe daarmee te werken, onderdeel zijn van de leerstof. Hoe hiermee te werken binnen de hulpverlening vereist uitwerking in de methodieklessen.

Uit het rapport van het SCP blijkt dat er een druk is om 'gewoon normaal' te doen. Voor homo's betekent dat, dat ze zich behoren te gedragen zoals (de meeste) heteroseksuele mannen en vrouwen en de genderrol die daarbij hoort. 'Uit de kast' weten veel homo's zich daarvoor toch weer beperkt in hun vrijheid om naar eigen smaak en stijl vorm te geven aan hun leven. Het besef dat mensen vrij zijn, zolang ze anderen geen schade berokkenen, en dat juist die vrijheid ook gerespecteerd moet worden, verdient meer aandacht in het onderwijs en in de overdracht van maatschappelijke omgangsvormen.

Er is veel ontwikkeld hier binnen De Horst waar op kan worden voortgeborduurd. Laat dat niet verloren gaan. In het onderwijs kunnen we niet achterover leunen en zeggen: 'De emancipatie is voltooid'. Ik hoop dat mijn verhaal heeft aangetoond dat integratie van homo-seksualiteit binnen dit onderwijs, in de mode moet blijven.

Verwijzingen

Het model *Het snijvlak van gender en seksuele diversiteit* (zie afbeelding op pagina 29) is onderdeel van een diversiteitstraining die ontwikkeld is door Schorer en Transact.

Bos, Henny, en Theo Sandfort, 'Homoseksualiteit en werk'. Onderzoek, uitgevoerd door het NISSO, in opdracht van ABVA KABO. Utrecht 1999.

Bos, Henny Bos, *Ouderschap in lesbische gezinnen*. Amsterdam University Press, 2004. Proefschrift UvA.

Burgersdijk, Esmée, en Anne Klusman, *Meidenboek: Voor en door meiden die op meiden vallen*. Amsterdam: Schorer, 1999. Tweede druk.

Jongens onder elkaar: Folder uit 2000. Productie en uitgave bij Schorer Amsterdam.

Keuzenkamp, Saskia, David Bos, Jan Willem Duyvendak, 'Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland. SCP publicatie 2006/15. Downloaden via: <http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9037702570.shtml>.

Linde, Maarten van der, *De Horst 1945-2005. Biografie van een buitenbeentje*. Amsterdam: SWP, 1995.

OVER DE AUTEURS

Maarten van der Linde (1948) is historicus en werkt als docent op Instituut voor Social Work/ De Horst, HU Amersfoort. Hij is o.a. alumni-coördinator, coördinator van HOVO De Horst/HU Amersfoort en redacteur van de Horstcahiers. Publicaties o.a. *Werkelijk ik kan alles. Werkers in kerkelijke arbeid in de Nederlandse Hervormde Kerk 1945-1966* (dissertatie, 1995), *Het visioen van Eijkman* (2003), *De Horst 1945-2005. Biografie van een buitenbeentje* (2005) en *Feitse Boerwinkel, inclusief denker* (2006). In 2006-2008 werkt hij samen met dr. Johan Frieswijk (Fryske Akademie) aan een onderzoek naar de geschiedenis van de Volkshogeschoolbeweging in Nederland.

Janneke van Mens-Verhulst (1947) was van 1995 tot 2006 bijzonder hoogleraar 'Theorie en praktijk van de Vrouwegezondheidszorg' aan de Universiteit voor Humanistiek. Nu is zij wetenschappelijk entrepreneur (www.vanmens.info/verhulst; voor activiteiten en publicaties). Na haar opleiding andragologie (aan de UvA) is zij 35 jaar actief geweest in onderwijs en onderzoek bij Universiteit Utrecht. Daarbij ging het altijd om een kritische benadering van bestaande gezondheids(zorg)-kennis en praktijken. Janneke was de eerste die op 'vrouwenhulpverlening' promoveerde (1988). Met haar oratie "VHV: diversiteit als bron van zorg" (1996) verbreedde ze haar aandachtsveld van sekse/gender naar andere maatschappelijke verschilcategorieën, in het bijzonder etniciteit en leeftijd.

Josee Rothuizen (1946) werkt nationaal en internationaal als consultant, hulpverlener (www.rozehulpverlening.nl) en trainer. Zij is opgeleid als maatschappelijk werkster en deed later de VO Beleid en Management en de Opleiding Supervisie. Josee is gepokt en gemazeld binnen de vrouwen- en lesbisch specifieke hulpverlening. Onder andere is zij werkzaam geweest in een Vrouwen crisis-centrum – opvang en behandeling van drugsverslaafde vrouwen - en vele jaren bij de Jonkheer Schorer Stichting (www.schorer.nl). Hier hield zij zich bezig met projecten en programma's op het gebied van homoseksualiteit en gezondheid. Diversiteit tussen mensen, 'in- en uitsluiting' heeft Josee altijd beziggehouden. Per 1 april 2007 is zij als stafmedewerker verbonden aan COC Nederland. Joseerothuizen@hetnet.nl

HORSTCAHIERS

Actuele publicaties met blijvende waarde

Reeds verschenen:

- 29 Werken om te leven of leven om te werken.** Conferentie in samenwerking met Hoger Onderwijs voor Ouderen en het Lokaal Comité Dag van de Ouderen Utrechtse Heuvelrug. Auteurs: Harm van der Gaag, Wutze Wiegmans en Gerrit Wolfswinkel. Januari 2007. 48 blz. Prijs: € 8,50
- 28 Wat het landschap ons te zeggen heeft...** Twee voordrachten bij de opening van het cursusjaar 2006-2007 van Hoger Onderwijs voor Ouderen in Amersfoort. Auteurs: Eric Brinckmann, Toita Henry-Buitenhuis. December 2006. 36 blz. Prijs: € 8,50
- 27 De actualiteit van inclusief denken.** Maarten van der Linde (red.) Met bijdragen van Hans Achterhuis, Charlotte van Besouw, Bureau Empowerment, Léon van de Griendt, Arriën Kruyt, Jos van der Lans, Mario Nossin, Jan van der Meulen, Herman Noordegraaf, Herma Tigchelaar, Gerrit Wolfswinkel. Oktober 2006. 84 blz. Prijs: € 10,-
- 26 Feitse Boerwinkel, inclusief denker.** Auteur: Maarten van der Linde. Met drie autobiografische schetsen van F. Boerwinkel. Mei 2006. 108 blz. Prijs: € 10,-
- 25 Ik wens jou een plaats in de hemel.** Hulpverleners van moslimhuizen, werkzaam bij Bureau Jeugdzorg Utrecht, spelen in op de religieuze achtergrond van moslimcliënten. Auteurs: Said Satyane en Herma Tigchelaar. December 2005. 48 blz. Prijs: € 2,-
- 24 Debattle, rappen en redeneren over jeugd.** Startconferentie in Amersfoort, 15 september 2005. Met bijdragen van Anneke Menger, Hans van Ewijk, Peter Kwakkelstein en Adri van Montfoort. Oktober 2005. 40 blz. Prijs: € 2,-.

De Horstcahiers staan online op www.dehorst.nl

Colofon

tekst Janneke van Mens-Verhulst, Josee Rothuizen

redacteur Maarten van der Linde

ontwerp en lay-out van arendonk ontwerpers

drukwerk SWZ Zeist

oplage 150

datum maart 2007

ISBN 978-90-78752-05-9

NUR 745

HORSTCAHIERS

Horstcahiers zijn bedoeld om discussie en meningsvorming te stimuleren. Op Instituut en Centrum voor Social Work/ De Horst verschijnen regelmatig teksten - bij studiedagen en conferenties, cursussen en onderwijsontwikkeling - die een groter publiek verdienen dan alleen de studentengroep, de cursusdeelnemers, het docententeam, de conferentiegangers.

Het lezerspubliek van de Horstcahiers bestaat uit studenten en medewerkers van Hogeschool Utrecht, maar telt ook docenten en wetenschappers uit het middelbaar en hoger onderwijs, werkgevers en werknemers in het werkveld, bestuurders van maatschappelijke organisaties, overheidsfunctionarissen en politici.

Centrum voor Social Work/ De Horst
Berkenweg 11
Postbus 512
3800 AM Amersfoort
(033) 421 2400
e-mail: info.dehorst@hu.nl
www.csw.hu.nl

fmr_eb3-07_va